

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

УДК 94(477)“1941/1945”:069.5

© *Наталія ГАМАРНИК*

НАУКОВО-ГУМАНІТАРНИЙ МУЗЕЙНИЙ ПРОЕКТ «РОДИННА ПАМ'ЯТЬ ПРО ВІЙНУ». ПІДСУМКИ 2018 РОКУ

Підбито підсумки гуманітарного проекту «Родинна пам'ять про війну» в Національному музеї історії України у Другій світовій війні за 2018 р. Проаналізовано матеріали родин, які пережили депортації та переселення в 40–50-х роках ХХ ст., а також учасників російсько-української війни та їхніх родин, які поповнили фондову колекцію музею і стали джерелом для подальшого дослідження історії війн.

Ключові слова: *Друга світова війна, Національний музей історії України у Другій світовій війні, музейний проект, родинна пам'ять, спогади, внутрішні переселення, Акція-51, російсько-українська війна.*

Історії конкретних українських родин часто віддзеркалюють історію усєї держави, оскільки вони наповнені випробуваннями, постійною боротьбою за виживання та війнами, що випадають на долю не одного покоління українців. Знайти і зберегти такі історії є одним із важливих завдань науково-гуманітарного музейного проекту «Родинна пам'ять про війну», робота над яким триває від 2012 р. У процесі реалізації названого проекту впродовж 2018 р. музейники зібрали 18 комплексів матеріалів (178 музейних предметів).

Прагнучи глибше дослідити переселенські акції українського населення на тлі Другої світової війни (слід зазначити, що ця тема є досить новою для музейників), науковці здійснили експедиції з метою комплектування матеріалів та фіксації усної історії примусово переселених українських родин. Зібрані на Донеччині, Дніпропетровщині та Івано-Франківщині матеріали стали якісно новим інструментарієм для вивчення пропонованої теми. На основі досліджених предметів було створено виставковий проект «Вирване коріння». Отже, у

музейному проекті з'явилася ще одна сторінка історії українського народу. Тривалий час (маємо на увазі радянську добу) ця тема була вилучена з національної пам'яті, відбулося штучне «консервування» пережитого у свідомості очевидців події. Фондову колекцію музею поповнили матеріали родин Тимчаків, Потичів, переселених під час так званої Акції-51 (вирівнювання кордонів), та Білоусів і Скороходів, виселених із рідних сіл у період внутрішніх (сільсько-господарських) переселень [1].

Історію власної родини розповів Пилип Каленикович Скороход, який нині проживає на Дніпропетровщині. На початку Другої світової війни сім'я Скороходів мешкала в с. Соб'ятин гміни Маневиче Ковельського повіту Волинського воєводства (нині Маневицький район Волинської області). Після вигнання нацистів із села, у лютому 1944 р., главу сімейства Скороходів мобілізували до лав Червоної армії. Від грудня 1944 р. ніяких звісток від батька 7-річний Пилип не одержував. Каленик Скороход і донині вважається зниклим безвісти. За спогадами Пилипа Калениковича, упродовж 1948–1950 рр. на його родину (і загалом на інших соб'ятинців) чинили постійний тиск місцеві представники радянської влади у зв'язку з провалом колективізації. Маневицький райком КП(б)У поставив завдання остаточно завершити колективізацію селянських господарств у Соб'ятині, боротися з «підривним елементом» та силою налагодити трудову дисципліну й продуктивність праці серед селян. У 1950 р. за невиконання річного плану з посадки голови колгоспу «Світанок», створеного в Соб'ятині, був звільнений дядько Пилипа Скорохода – Петро Андрійович Шуляк (у 1952 р. засуджений до 25 років таборів ГУЛАГу) [2].

У березні 1952 р. родину Пилипа Скорохода та інших соб'ятинців примусово переселили в с. Вищитарасівка Томаківського району Дніпропетровської області. Причиною цієї внутрішньої переселенської акції радянської влади стали саботаж колективізації та зв'язок волинських селян з українським визвольним рухом. Для перевезення худоби, речей домашнього вжитку були надані вантажні автомобілі, що курсували від Соб'ятина до районної залізничної станції. «Завезли нас у Маневичі, мов біженців; два тижні чекали на рампі, доки нам вагони поставлять; дали товарняк і повезли, мов худобу якусь», – згадує Пилип Каленикович обставини й характер переселення. У Соб'ятині залишився будинок, господарські будівлі та лан, засіяний озимим житом, за яким мати, Тетяна Андріївна, особливо шкодувала. Скороходи взяли із собою будівельні матеріали, однак, залишивши їх на деякий час на залізничній ст. Мирова (35 км від с. Вищитарасівка), так і не змогли їх забрати.

Упродовж 1952–1954 рр. Тетяна Скороход із трьома дітьми, а також її рідна сестра Надія Шуляк із дітьми мешкали в невеликій хатині. Шуляки категорично відмовилися жити на Дніпропетровщині й виїхали до Казахстану. З розповіді Пилипа Скорохода дізнаємося, що багато переселенців після прибуття на нове місце проживання робили відчайдушні спроби повернутися в рідне обійстя. Вони вночі вплав долали Дніпро, а на другому березі чергували

воєнізовані загони внутрішніх військ, які ловили «втікачів» та повертали їх назад. Ті, кому вдалося дістатися до Волині, виявили, що село ліквідоване: більшість житлових будинків Соб'ятина знесли, частину – розібрали, дехто ще встиг за безцінь збути нажите роками майно. Дерево з церкви Святої Покрови використали для будівництва адміністративних установ у Маневичах та школи в с. Оконськ. Повертанців виганяли із землянок, заливали гасом та підпалювали їхні тимчасові оселі. Село Соб'ятин, відоме з 1798 р., більше не відновилося.

У 1955 р. родину Скороходів переселили в інше житло с. Вищитарасівка, у зв'язку із затопленням Каховським водосховищем значної частини цього населеного пункту. Матеріальне становище родини було вкрай тяжким. Тетяна Скороход працювала в польовій бригаді, а Пилип Каленикович возив зерно, полову, водив коня з «полілкою» (пристрій для прополювання рослин). Скороходи привезли із собою ткацький верстат. Упродовж 1950-х років вони отримували замовлення від односельців на виготовлення домотканих виробів, завдяки чому родина мала засоби до існування на новому місці проживання. На зберігання до музею Пилип Каленикович передав дорогі для родини реліквії: домоткані килими, привезені з рідного Соб'ятина, та рушник, витканий мамою вже на Дніпропетровщині [3; 4]. Пилип Каленикович розповів, що до цього трудомісткого процесу був залучений і він особисто. Для місцевих наддніпрянських мешканців наявність у переселенців килимів та елементарного домашнього оздоблення була свідченням заможності.

Завдавало прикростей переселеним і здебільшого недоброзичливе ставлення до них місцевого населення. Щоправда, їхні думки з цього приводу різнилися. Одні стверджували про прихильне ставлення до них, інші – навпаки. Так, 14-річний Пилип Скороход із перших днів навчання у Вищитарасівській школі зазнав принижень. Предметом цькування стало його західноукраїнське походження. Звідси – принизливі прізвиська на його адресу: «бандера», «бандерівець». Траплялося, що словесні перепалки закінчувалися бійками.

Приголомшує й історія односельців Пилипа Скорохода – родини Юлії Білоус (1932 р. н.). У 1945 р. сім'ю виселили із с. Ізби Горлицького повіту Малопольського воєводства (Польща) до с. Ключинці Копичинського (нині Гусятинського) району Тернопільської області (УРСР) під час польсько-українського трансферу. Через 6 років родину знову виселили у період так званих внутрішніх (сільськогосподарських) переселень до с. Вищитарасівка Томаківського району Дніпропетровської області. Головною причиною переселенських заходів 1951 р. став саботаж колективізації місцевими мешканцями Ключинців та українських переселенців із Польщі. У 1955 р. Юлію Семенівну втретє переселили з родиною в межах Вищитарасівки у зв'язку із затопленням Каховським водосховищем більшої частини села [5]. Родинні фото, глечик, який разом з іншим побутовим інвентарем був вивезений із с. Ізби, та хустину, яку Юлія Семенівна разом із мамою обміняли в 1945 р. на зерно в подружжя з Будапешта,

передані до фондозбірні музею [6–8]. Вони були презентовані в експозиції виставкового проекту «Вирване коріння».

У контексті висвітлюваного питання слід наголосити на важливості тісних взаємозв'язків між музейними проектами. Так, у процесі реалізації проекту «Непрочитані листи 1941-го», завданням якого є дослідження колекції непрочитаних листів та пошук адресатів, адресантів, рідних і близьких, знайомих, усіх, хто може пролити світло на долі авторів листів, були зібрані матеріали родин Польових, Титарчуків та Єлевових [9]. Рідні і близькі учасників Другої світової війни не тільки поділилися родинними історіями, а й передали на зберігання сімейні реліквії. Про одну з таких родин йтиметься далі.

Киянин Георгій Єлевов воював на фронті із серпня 1941 р. Уже наприкінці липня військове з'єднання вело бої в районі Бердичева і Козятина, а 10 серпня опинилося в оточенні поблизу с. Підвисоке (урочище Зелена Брама). Командир дивізії та багато бійців потрапили в полон. Ті, кому вдалося вибратися, серед них і Георгій Єлевов, дісталися до Куп'янська на Харківщині. Далі було оточення і полон під Харковом, складний шлях етапування до табору для військовополонених. 18 травня 1944 р. в'язень № 17450 Г.М. Єлевов помер від туберкульозу легень. Про це зазначено в довідці, яка зберігається в музеї [10]. 3 липня 1941 р. Георгій Миколайович написав листа дружині Софії Давидівні та синові Борису. Ця вісточка з колекції «Непрочитані листи 1941-го...» через 77 років знайшла Бориса Георгійовича Єлєвова. Семирічним хлопчиком разом із мамою на початку війни він евакуювався з Києва до м. Куйбишев (нині м. Самара, РФ). Усі ці роки родина вважала батька зниклим безвісти й лише у 2018 р. дізналася правду про долю воїна. Зі спогадів родини стало відомо, що єврейська сім'я дружини Георгія Єлєвова постраждала під час Голокосту: двоюрідну сестру дружини Клару Давидівну Зельгензон з усією ріднею розстріляли в Бабиному Яру. Фондова колекція музею поповнилася матеріалами з родинного архіву Єлєвових [11].

«Я думала, що мене вже друга війна не торкнеться, але вона торкнулася безпосередньо мене...» – так розпочала свою розповідь про родину Людмила Василівна Філіпович, яка нині проживає в Києві. Німецько-радянська війна застала сім'ю Філіповичів у Белостоці (Білоруська РСР). Про перший день війни донька фронтовика Василя Філіповича, Людмила, згадувала так: «Мені тоді було п'ять років, а брату – два. Пам'ятаю, коли почалося бомбардування міста, батько побіг на роботу. Там уже стояла машина, що забирала і вивозила сім'ї працівників. Батько швидко забрав нас і посадив на цю машину. Машина вже була заповнена. Що мама взяла із собою? Документи, буханку хліба, цукор, у літньому одязі (спека була неймовірна!), абсолютно ніякого одягу більш не брали! І ми поїхали, тому що німці вже швидко наближалися. Мама ще запитала в тата: "Куди нам їхати?". А він відповів: "Куди везуть, туди і їдьте! Що я можу тобі сказати! В разі чого, то я буду шукати вас в твоєму рідному селі. Зможеш – добирайся до Стародуба". Усю дорогу нас бомбардували німецькі літаки, машини часто зупинялися, біженці бігли до лісу. Німці відлітали, і ми знову рухалися, більшу частину

дороги – пішки. І отак мама зі мною та дворічним братом, якого весь час несла на руках, дійшла до свого села. А це близько тисячі кілометрів, мабуть! [Відстань від Белостока до м. Стародуб Брянської області близько 800 км! – Авт.]» [12]. Василь Макарович після відбуття родини в тил пішов до військкомату, звідки його відправили на фронт. У його військовій біографії – оборонні бої, оточення, боротьба в партизанському загоні. Зі слів доньки Людмили Василівни дізналися, що після ліквідації блокади Ленінграда батька направили в місто для його відновлення. Там він розбирав завали зруйнованих будівель, очищав підвали, де часто знаходили трупи померлих від голоду ленінградців, зокрема дітей... Про це він написав у листі від 6 лютого 1944 р.: «Ми помстимося за дітей Ленінграда, які помирали в блокаді і просили: “Мамо, дай хліба!”. Ми помстимося і за тих матерів, що вивозили мертвих від голоду своїх дітей на санчатах...» [13].

Повернувшись із війни, батько інколи ділився своїми спогадами з онуком Дмитром, а Людмила Василівна розповідала синові про пережите в дитинстві. Вона навіть не допускала думки про те, що може втратити його під час іншої, російсько-української війни, розпочатої Російською Федерацією у 2014 р. Її син Дмитро Годзенко загинув 31 березня 2016 р. поблизу смт Зайцеве під Горлівкою, що на Донеччині [14]. Перебуваючи у відпустці, Дмитро провідав маму, ще раз переглянув фотографії та пожовклі, майже зітлілі від часу фронтові листи свого діда Василя Філіповича. Деякі з них уже не можна було прочитати, залишилися тільки фрагменти. Уцілілий лист разом із фотографіями батька Людмила Василівна передала до музею [15]. У фондovій колекції Меморіалу зберігаються також матеріали загиблого на Донбасі онука фронтовика Дмитра Годзенка та правнука Олексія [16; 17]. Олексій – військовий кореспондент, упродовж 2014–2018 рр. не раз був у найгарячіших точках Донбасу і тепер він веде репортажі із зони бойових дій на Сході України [18].

Події під Іловайськом у 2014 р. вже стали трагічною сторінкою історії російсько-української війни. Унаслідок вторгнення сил російської регулярної армії 23–24 серпня 2014 р. сили антитерористичної операції (АТО) опинилися в Іловайському котлі. Під час перемовин української влади з російськими військовими було досягнуто домовленості про вихід українських військовиків з оточення. Проте 29 серпня під час виходу так званим зеленим коридором колони українських захисників були розстріляні противником із важкого озброєння. Станом на серпень 2017 р. щонайменше 368 осіб загинуло, 18 – вважаються зниклими безвісти, близько 300 військовиків потрапили в полон, 429 – дістали поранення різного ступеня тяжкості [19]. Безпосереднім учасником цих подій був доктор медичних наук, професор полковник медичної служби Всеволод Стеблюк – легендарний лікар із позивним «Айболит», який під час виходу з Іловайського котла врятував життя понад 80 пораненим бійцям! Перебуваючи на межі життя і смерті, він постійно звертався до Бога, а в умовах найбільшої небезпеки – до свого діда Андрія, учасника радянсько-фінляндської та німецько-радянської війн, фронтова фотографія якого була в ті хвилини

з ним. Всеволод Володимирович поділився з нами своїми спогадами та переживаннями: «...Коли почалася ЦЯ ВІЙНА, ми з дідом разом “пішли воювати”. Ця фотографія була зі мною нерозлучно. Була в Слов’янську, була під Попасною. Була в Іловайську. Дід незримо захищав мене, коли я їхав крізь обстріл, вибухи в страшному “коридорі смерті”. Я молився, я кричав 90-й псалом, а коли віра моя слабнула, я, як в останній надії, звав тебе: “Діду!!! Ти ж пройшов через війну! Ти ж водив машини під обстрілами, під бомбами і завжди приводив свої каравани! Допоможи мені! Направ мене, як треба їхати, щоб у нас не попали, щоб “Жужа” [Автомобіль швидкої допомоги. – Авт.] не заглохла!!! Діду!!!”. І я їхав через поля соняшнику, через лісосмуги, ухиляючись від уламків бойових машин, що пролітали над головою... Бо ми були разом – ти з небес керував моїми руками, які крутили баранку “Жужі”... І ми вижили тоді!

А другий раз дід урятував усіх нас, коли ворог, російський комбат, побачив у мене на грудях в пакеті фото і запитав:

- Це хто?
- Це мій дід, він пройшов дві війни...
- Мій теж воював...
- Може, вони РАЗОМ воювали?..
- А ми що з тобою творимо?..

І вже наша розмова стала зовсім іншою...» [20].

Минуло вже понад 4 роки після Іловайської трагедії. Всеволод Стеблюк вирішив поділитися з музеєм власною родинною історією та передати на постійне зберігання обереги, що допомогли йому вистояти під час страшних боїв літа 2014 р.: фронтову фотографію діда, молитовник воїна, іконку, проскурку з Володимирського собору Києва, сертифікат-посвідчення Червоного Хреста та інші особисті речі [21]. Наразі кавалер ордена Свободи, Народний Герой України Всеволод Стеблюк обіймає посаду заступника начальника Української військово-медичної академії з клінічної роботи. Головними напрямками його діяльності є медико-психологічна реабілітація учасників бойових дій на Сході України, дослідження контузії та постконтузійного синдрому.

Проект «Родинна пам’ять про війну» діє упродовж 6 років, від 2012 до 2018 р. За цей час зібрано 155 комплексів матеріалів, 2110 музейних предметів. Функціонування науково-гуманітарного музейного проекту триває.

Джерела та література:

1. Генеральний каталог. – Л.А. Тимчак, С.М. Тимчак, М.М. Тимчак, Ф.Й. Потич, Ю.С. Білоус, П.К. Скороход // Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – фонди НМІУДСВ).
2. Генеральний каталог. – П.К. Скороход // Фонди НМІУДСВ.
3. Домотканий килим родини Скороходів. 1940-ві рр. // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5921.
4. Тканий рушник родини Скороходів // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5920.
5. Генеральний каталог. – Ю.С. Білоус // Фонди НМІУДСВ.
6. Родинні фото Білоус Ю.С. // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5926; ТФ-5927.

7. Полив'яний глечик родини Білоусів // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5928.
8. Хустина Білоус Ю.С. // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5929.
9. Генеральний каталог. – Д.Л. Польовий, В.П. Титарчук, Г.М. Єлевов // Фонди НМІУДСВ.
10. Персональна картка № 17450 (Personlkarte) (копія) Єлева Г.М. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 377 від 10.12.2018 р.
11. Родинні фото Єлева Г.М. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 342 від 29.11.2018 р.
12. Генеральний каталог. – В.М. Філіпович // Фонди НМІУДСВ.
13. Лист Філіповича В.М. до дружини Марії. 06.02.1944 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-274579. – Д-70508.
14. Генеральний каталог. – Д.О. Годзенко // Фонди НМІУДСВ.
15. Фото Філіповича В.М. 1946 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-274576. – Ф-34935. – КН-274578. – Ф-34937.
16. Особисті речі Годзенка Д.О. // Фонди НМІУДСВ. – КН-269881–289889.
17. Особисті речі Годзенка О.Д. // Фонди НМІУДСВ. – КН-271968–271972/1,2.
18. Генеральний каталог. – О.Д. Годзенко // Фонди НМІУДСВ.
19. Результати розслідування Іловайської трагедії. 14.08.2017 [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України. – Режим доступу: https://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_t=publications&_t=rec&id=213793. – Назва з екрана.
20. Генеральний каталог. – В.В. Стеблюк // Фонди НМІУДСВ.
21. Особисті речі Стеблюка В.В. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 369 від 06.12.2018 р.

© **Наталія ГАМАРНИК**

НАУЧНО-ГУМАНИТАРНИЙ МУЗЕЙНИЙ ПРОЕКТ «ПАМ'ЯТЬ О ВОЙНЕ В ИСТОРИИ МОЕЙ СЕМЬИ». ИТОГИ 2018 ГОДА

Подведены итоги гуманитарного проекта «Память о войне в истории моей семьи» в Национальном музее истории Украины во Второй мировой войне за 2018 г. Проанализированы материалы семей, переживших депортации и переселения в 40–50-е годы XX в., а также участников российско-украинской войны и их семей, которые дополнили фондовую коллекцию музея и стали источником для дальнейшего исследования истории войн.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, музейный проект, семейная память, воспоминания, внутренние переселения, Акция-51, российско-украинская война.*

© *Nataliya HAMARNYK*

**SCIENTIFIC-HUMANITARIAN MUSEUM PROJECT
“FAMILY MEMORIES OF THE WAR”.
SUMMARY OF 2018**

The author summarizes the humanitarian project “Family Memories of the War” for 2018 in the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War. The author analyzes the personal belongings of the families who survived the deportation and resettlement in the 40s – 50s years of the 20th century, as well as the participants of the Russian-Ukrainian war and their families, which replenished the fund collection of the museum and became a source for further study of the history of wars.

Keywords: *Second World War, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, museum project, family memories, memories, internal deportations, Action-51, Russian-Ukrainian war.*